

Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju Polskiej Akademii Nauk
Zeszyt 266, rok 2017, s. 125-141

Alicja K. Zawadzka

Uniwersytet Gdański, Wydział Oceanografii i Geografii,
Katedra Geografii Fizycznej i Kształtowania Środowiska, Instytut Geografii;
ul. Bażyńskiego 4, 80-952 Gdańsk; alicja.zawadzka@ug.edu.pl

POTENCJALNE IMPLIKACJE SPOŁECZNO-EKONOMICZNE AKCESJI DO SIECI CITTÀSLOW W ERZE PRZYSPIESZENIA

Abstract: Potential Socio-Economic Implications of Accession to Cittàslow Network in Acceleration Era. The article includes partial results of research on the movement Cittàslow, which has no background in detailed theses and assumptions – the method applied is of phenomenological nature. The purpose of this part of the research was to identify the potential socio-economic implications of membership of Cittàslow network. The research conducted with the use of the non-reactive methods such as the analysis of source materials. Methods implemented during the empirical research are mainly qualitative ones: participant observation and in-depth interviewing with mayors, local leaders and citizens. The research gives the answer to the question: what can benefit the city by joining the Cittàslow network?

Keywords: Acceleration era, Cittàslow, globalization, networking, Slow Cities, Slow Movement, small cities, revitalization.

JEL codes: R50, R58, R52

Wstęp

Cittàslow – Międzynarodowa sieć miast dobrego życia, jest pochodną założonego we Włoszech przez Carlo Petriniego w 1989 r. Slow Food – Międzynarodowego ruchu dla ochrony prawa do przyjemności, promującego tradycyjne dla regionu potrawy i lokalne produkty, w manifestie którego zapisano, że *nieustępliwa obrona spokojnej materialnej przyjemności jest jedynym sposobem przeciwstawienia się globalnemu szaleństwu szybkości*. W 1999 r. merowie Orvieto (Umbria) Greve in Chianti (Toskania), Bra (Piemont) i Positano (Campania) rozszerzyli ideę *slow* na styl życia i sposób zarządzania miastem w celu dbałości o dziedzictwo kulturowe – w tym architektoniczne – i ochronę środowiska naturalnego. Cittàslow jest odpowiedzią na globalizację i homogenizację miast, aby w ich zgiełku nie ucichło to, co stanowi o lokalnej unikatowości. Jednak, jak twierdzi Honoré [2011: 99] *ruch powolnościowy ma za cel zachowanie tradycyjnej architektury, rzemiosła i kuchni, ale jednocześnie z entuzjazmem odnosi się do najlepszych zdobyczy współczesnego świata. Powolne Miasto zadaje pytania: czy dane rozwiązanie poprawia jakość naszego życia? Jeśli odpowiedź brzmi „tak”, wówczas miasto przyjmuje to rozwiązanie*.

Treść opracowania zawiera częściowe wyniki badań nad ruchem Cittàslow, które nie opierają się na sformułowanych uprzednio szczegółowych tezach i założeniach – przyjęta metoda badawcza ma źródła fenomenologiczne. Obszar badań empirycznych obejmuje dotychczas dwanaście miast Cittàslow, takich jak: Biskupiec (Polska) – wyjazd badawczy w 2010 r.; Eidskog (Norwegia); Svendborg (Dania); Marihn (Niemcy), Falköping (Szwecja) – w 2011 r.; Nowe Miasto Lubawskie (Polska) – w 2012 r.; oraz Nowy Dwór Gdański, Górowo Iławeckie; Gołdap, Ryn (Polska), Meldorf, Penzlin i Marihn (Niemcy) – w 2016 r. Celem tej części badań, których wyniki przedstawiono w prezetowanej pracy było rozpoznanie i identyfikacja potencjalnych implikacji społeczno-ekonomicznych członkostwa w sieci Cittàslow. Natomiast faktyczny sposób wykorzystania możliwości płynących z akcesji do sieci Cittàslow jest odrębnym empirycznym zagadnieniem badawczym, a prezentacja oryginalnych wyników w tym zakresie jest uzależniona od ukończenia pozyskiwania danych ze wszystkich badanych miast. W prowadzonych badaniach wykorzystano metody niereaktywne: analizy treści źródłowych oraz metody jakościowe stosowane podczas wyjazdów studialnych do miast Cittàslow: obserwacji uczestniczącej oraz wywiadu pogłębionego z burmistrzami, lokalnymi liderami i mieszkańcami. Dotychczasowe wyniki badań, przedstawione

w pracy, dają odpowiedź na pytanie: co może zyskać miasto wstępując do sieci Cittàslow?

1. Ruch powolnościowy w erze przyspieszenia

Po reformie agrarnej i trzech rewolucjach przemysłowych – pary, elektryczności i komputeryzacji – nastąpiła czwarta rewolucja przemysłowa – Internetu i mobilności – przez socjologów określana jako płynna nowoczesność [Bauman 2006: 2011] oraz postnowoczesność. Jedną z głównych cech – być może najważniejszą – charakteryzującą współczesność jest przyspieszenie czasu i koncentracja przestrzeni, których wyrazem jest swobodny przepływ idei, usług i kapitału ludzkiego w bardzo krótkim czasie, także w czasie rzeczywistym. Epokę globalizacji – w której odległość nie wydaje się być już względną kategorią, w której wyraźnie widoczne i odczuwalne jest wysokie tempo niemal w każdej dziedzinie życia zdecydowanej większości społeczeństw w krajach bardzo wysoko rozwiniętych – można więc również nazwać erą przyspieszenia [Zawadzka 2017: 82]. Obok głównego nurtu tej epoki prymatu czasu nad innymi wartościami, istnieje i rozwija się ruch powolnościowy – Slow Movement. Rozważania badaczy społecznych [m.in.: Bauman 2006, 2009, 2010 i 2011; Honoré 2011, 2014; Kubisz 2014, Pękali 2013; Popkiewicza 2013] nad współczesnym tempem życia – akcentujące także kierunki alternatywne do globalizacji i konsumpcjonizmu – wskazują na liczne dowody na szerokie spektrum społecznego wymiaru ruchu powolnościowego i jego ważny wpływ na kulturę i sztukę oraz inne dziedziny działalności człowieka. Slow Food i Cittàslow stały się bowiem inspiracją dla licznych trendów, takich jak: *slow urbanism*, *slow architecture*, *slow design* czy *slow travel*, *slow tourism* i wielu innych. W Japonii wiodący architekci planują budynki, które są wyraźnie obliczone na to, by pomagały swoim użytkownikom zwolnić. W 2006 r., w centrum Tokio wyrosło osiedle Shiodome, zaprojektowane jako oaza „Powolnego Życia”. Miejsca przeznaczone do spędzania wolnego czasu – teatr, muzeum, restauracje – sąsiadują z nowiuteńkimi biurami. Aby zachęcić klientów do powolnych przechadzek, w centrum handlowym w Shiodome wybudowano szerokie korytarze obstawione designerskimi krzesłami, które aż proszą się, by na nich usiąść [Honoré 2011: 106]. Przejawem nostalgii za spokojniejszym tempem egzystencji, są także przewodniki turystyczne z serii *Go Slow* po Francji oraz Anglii i Walii oraz z serii *Slow Guides – live more, fret less* (Powolne przewodniki – żyj bardziej, irytuj się mniej) po światowych metropoliach: Melbourne, Sydney, Londynie i Dublinie, w których

przecież *kakofonia dźwięków, samochody, tłum i konsumpcjonizm – bardziej niż do namysłu, odprężenia czy zwrócenia uwagi na innych zachęca nas do pośpiechu* [Honoré 2011: 103]. Aspiracją miast członkowskich Cittàslow nie jest bynajmniej tworzenie miejskich skansenów, lecz umiejętne korzystanie ze współczesnych technologii w sposób nie kolidujący z historyczną strukturą przestrzenną i lokalną tradycją, np. w Orvieto *po średniowiecznych uliczkach krążą bezgłośnie elektryczne autobusy* [ibidem, s. 99]. Ponadto władze miast wspierają inicjatywy służące poprawie jakości życia mieszkańców i estetyzacji przestrzeni miejskiej zachowujące lokalne tradycje, np. w Bra *Urząd Miasta udziela dotacji na remonty budynków, do których używa się charakterystycznych dla tego regionu czerwonych dachówek i tynku w kolorze miodu* [ibidem: 99].

Przeważająca część badaczy Cittàslow, koncentruje się głównie na filozofii i założeniach tego ruchu oraz jego wymiarze społecznym i turystycznym wskazując przy tym na takie kierunki turystyki, jak *slow tourism* czy *green tourism* [m.in.: Knox 2005; Mayer, Knox 2006; Pink 2007, 2008, 2009 i 2011; Hutnikiewicz 2009; Kulupa 2010; Poczobut 2010; Grzelak-Kostulska, Hołowiecka 2010, 2011; Grzelak-Kostulska *et al.* 2011; Kopeć¹ 2012; Rutkowska 2012; Gruszecka-Tieśluk 2013a, 2013b; Kaczmarek, Konecka-Szydłowska 2013; Knox, Mayer 2013; Pękała 2013; Pink, Servon 2013; Mazur-Belzyt 2014; Pink, Lewis 2014; Hatipoglu 2015; Kwiatek-Sołtys, Mainet 2015; Kalisiak 2016; Park, Kim 2015; Strzelecka 2016; Maćkiewicz, Konecka-Szydłowska 2017]. Pierwsze polskie miasta (Reszel, Biskupiec, Bisztynek, Lidzbark Warmiński) wstąpiły do ruchu Cittàslow w 2007 r. *pod prąd globalizacji, bez emisji spalin, na pohybel fast foodom i w przeciwnym kierunku niż wyścig szczurów* [Woźniczko-Czczcott 2007, s. 38]. Jednak mimo istnienia ruchu Cittàslow od prawie 20 lat, rosnącej liczby miast członkowskich (według stanu z maja 2017 r. jest 235 miast z 30 krajów na 5 kontynentach), wzmożonego zainteresowania tzw. *slow life* i jego rosnącego znaczenia społecznego, rozpoznawalność marki jest ciągle niska, także wśród mieszkańców miast członkowskich. Gruszecka-Tieśluk [2013b: 390-391] zwraca uwagę na brak *nie tylko wiedzy na temat członkostwa w sieci, ale również zrozumienia samej filozofii Slow kładącej nacisk na spokojne, lecz nowoczesne życie*, co wynika głównie z braku działań ze strony władzy lokalnej w tym kierunku.

Od 1 stycznia 2017 r. w Polsce są 923 miasta, w tym 836 miast o liczbie mieszkańców poniżej 50 000 mieszkańców, w których żyje blisko jedna

¹ Obecnie Zawadzka.

czwarta mieszańców Polski (stan z 31 grudnia 2015 r.). Liczba ta, tzn. 50 000, jest maksymalną – co do zasady – liczbą mieszkańców miast mogących pretendować do wstąpienia do sieci Cittàslow, przy czym poza miastami, członkostwo jest również dozwolone dla międzynarodowych stowarzyszeń miast jak również tych gmin, które ze względu na swoje położenie w ramach wspólnego obszaru środowiskowego, archeologicznego czy kulturalnego, mogą wstępować razem. Szczegółowe zasady członkostwa określa Międzynarodowy statut miast Cittàslow. Wstąpienie do sieci jest warunkowane spełnieniem minimum 50% kryteriów uszeregowanych w 7 kategoriach, przy spełnieniu co najmniej jednego kryterium w każdej z kategorii. Kryteria są głównie jakościowe, wszystkich jest 72, w tym 31 jest obligatoryjnych, a 5 perspektywicznych. Kategorie są następujące: 1) polityka energetyczna i środowiskowa zawierająca 12 kryteriów, w tym 5 obligatoryjnych dotyczących ochrony jakości powietrza i wody, selektywnej zbiórki odpadów miejskich stałych, oczyszczania ścieków i redukcji zanieczyszczenia świetlnego publicznego; 2) polityka infrastrukturalna zawierająca 9 kryteriów, w tym 5 obligatoryjnych dotyczących kilometrażu miejskich ścieżek rowerowych, harmonijnego planowania mobilności alternatywnej dla samochodów prywatnych, usuwania barier architektonicznych oraz wspierania życia rodzinnego i programów rozwoju kobiet, odsetka zamieszkałych obywateli udających się codziennie do pracy w innej gminie; 3) polityka jakości miejskiej zawierająca 17 kryteriów, w tym 9 obligatoryjnych dotyczących działań na rzecz przywracania i waloryzacji centrum życia miejskiego, przekształcania i ponownego wykorzystania obszarów peryferyjnych, wykorzystywania „ict” w rozwoju usług interaktywnych na rzecz mieszkańców i turystów, występowania punktów do spraw zrównoważonej architektury (bioarchitektura), okablowania miasta (włókna optyczne, systemy bezprzewodowe), monitoringu i redukcji zanieczyszczenia, promocji zrównoważonego publicznego systemu urbanistycznego, wyznaczania przestrzeni do sprzedaży produktów lokalnych, ochrony/waloryzacji sklepów o szczególnym charakterze; 4) polityka rolna, turystyczna, rzemieślnicza zawierająca 10 kryteriów, w tym 7 obligatoryjnych dotyczących ochrony typowych produktów i wyrobów rękodzielniczych, waloryzacji tradycyjnych metod pracy i zawodów, waloryzacji obszarów wiejskich (lepszego dostępu do usług dla ludności miejscowej), wykorzystania produktów lokalnych – najlepiej ekologicznych – w publicznym żywieniu zbiorowym, edukacji smaku i promocji używania produktów lokalnych – najlepiej ekologicznych – w gastronomii i żywieniu indywidualnym, waloryzacji i zachowania lokalnych wydarzeń kulturalnych, oferty pozahotelowej; 5) polityka gościnności, świadomości

i kształcenia zawierająca 10 kryteriów, w tym 5 obligatoryjnych dotyczących właściwego przyjmowania gości, uwrażliwienia pracowników i osób zajmujących się handlem, systematycznego i ustawicznego informowania obywateli o znaczeniu tego, że należy się do Cittàslow (również przed przystąpieniem), przystąpienia do kampanii Cittàslow, umieszczania na papierze firmowym i na stronie internetowej logo Cittàslow; 6) polityka integracji społecznej zawierająca 11 kryteriów oraz 7) polityka partnerstwa zawierająca 3 kryteria. Miasta, które uzyskają status Cittàslow zobowiązują się do stosowania się określonych kryteriów w poszanowaniu lokalnej specyfiki oraz do ułatwiania ich weryfikacji upoważnionym osobom z ruchu Cittàslow.

Polska należąca do ruchu Cittàslow od 2007 r. jest drugim na świecie krajem – po Włoszech – pod względem liczby miast członkowskich. Najwięcej miast Cittàslow (20) położonych jest w woj. warmińsko-mazurskim (Barczewo, Bartoszyce, Biskupiec, Bisztynek, Działdowo, Dobre Miasto, Gołdap, Górowo Iławeckie, Jeziorany, Lidzbark, Lidzbark Warmiński, Lubawa, Nidzica, Nowe Miasto Lubawskie, Orneta, Olsztynek, Pasym, Reszel, Ryn, Sępólno), dwa w woj. opolskim (Głubczyce, Prudnik) oraz po jednym w woj. lubelskim (Rejowiec Fabryczny), woj. śląskim (Kalety), woj. wielkopolskim (Murowana Goślina) i woj. pomorskim (Nowy Dwór Gdański). Ponadto są 2 miasta pretendujące: Nowy Staw w woj. pomorskim i Sianów w woj. zachodniopomorskim (stan z maja 2017 r.). Ze wstępnego rozpoznania wybranych polskich miast Cittàslow – podczas wyjazdów studialnych do Biskupca w 2010 r., Nowego Miasta Lubawskiego w 2012 r., Nowego Dworu Gdańskiego, Górowa Iławeckiego, Gołdapi i Rynu w 2016 r. – wynika, że mają one, podobnie jak miasta skandynawskie i niemieckie należące do sieci Cittàslow, unikalną strukturę urbanistyczno-architektoniczną. Niestety, wiele z miast należących do polskiej sieci Cittàslow – ze względu na peryferyjne położenie i niedostatecznie rozwiniętą sieć transportu publicznego oraz brak odpowiedniego zaplecza turystycznego – nie może konkurować z sąsiadującymi większymi miastami: Rejowiec Fabryczny traci na atrakcyjności turystycznej w konfrontacji z Zamościem, Nowy Dwór Gdański z Malborkiem i Gdańskiem, a Murowana Goślina z Poznaniem. Jednak mimo ograniczeń w dostępności komunikacyjnej do części miast sieci Cittàslow, to właśnie „małomiejśkość” tych miasteczek, ich ludzka skala zabudowy [propagowana i rozpowszechniana przez m.in. Wejcherta 1947, 1984; Adamczewską-Wejchert, Wejcherta 1986; Ghela 2009, 2014; Montgomeryego 2015], unikatowe obiekty architektoniczne (mimo że zniszczone i wymagające renowacji) oraz cisza i spokój (będące deficytowym dobrem współczesnego świata) są ich

niepowtarzalnym walorem. Ponadto fenomenem polskich miast należących do Cittašlow jest nie tylko wymowna semantyka dwuznacznego polskiego tłumaczenia nazwy Cittašlow – (po)wolne miasta, ale przede wszystkim wola wyrażona przez inicjatorów akcesji do Cittašlow budowania wizerunku miasta przez akcentowanie endogenicznych zasobów kapitału społecznego, potencjału historycznej struktury urbanistyczno-architektonicznej oraz walorów przyrodniczych. Polskie miasta sieci Cittašlow (tzn. ich burmistrzowie i lokalni liderzy) usilnie próbują ustalać swoją pozycję w regionie, bazując na pozytywnych (często nielicznych) aspektach przestrzennych i społecznych. W związku z tym, to że Polska – kraj malkontentów – jest na drugim miejscu wśród 30 krajów należących do sieci – pozytywnie rokuje na dalszy rozwój polskiej sieci Cittašlow i osiąganie wymiernych korzyści wynikających z członkostwa w niej.

2. Potencjalne implikacje społeczne akcesji do sieci Cittašlow

W Nowej Karcie Ateńskiej 2003 (s. 11) zapisano, że *dla zwiększenia swojej konkurencyjności, miasta będą musiały łączyć się w różne sieci, funkcjonujące jako mniej lub bardziej zintegrowane systemy. Miasta stanowiąc będą węzły tych sieci będąc powiązane ze sobą fizycznie lub wirtualnie albo w jeden i drugi sposób*. W 2012 r. na pierwszej konferencji Międzynarodowego Stowarzyszenia Miast Cittašlow w Brukseli z udziałem posłów Parlamentu Europejskiego, której celem było przedstawienie ruchu Cittašlow jako ruchu poprawiającego jakość życia społeczności europejskiej, Bauman stwierdził, że *Cittašlow jest jedną z 18 sił na świecie, która może przywrócić potęgę społeczności lokalnych. Rozwój i dołączanie nowych miast do ruchu Cittašlow w Europie jednoczy narodowości, które wspólnie wymieniając się doświadczeniami tworzą nową jakość lokalnego życia* [Strzelecka 2016: 31]. Gruszecka-Tieśluk [2013b] identyfikując potencjalne korzyści płynące z członkostwa polskich w sieci Cittašlow na pierwszym miejscu wymienia sieciowanie. Twierdzi, że *miasta zrzeszone w krajowym stowarzyszeniu ściśle ze sobą współpracują, organizują wspólne festyny, działania promocyjne. Natomiast dzięki międzynarodowym wyjazdom studyjnym możliwa jest wymiana dobrych praktyk w zarządzaniu miastem. Poza tym (...) członkostwo w międzynarodowym stowarzyszeniu daje poczucie wyjątkowości, elitarności. Jest także atutem dla miasta w ubieganiu się o dofinansowanie np. ze środków unijnych* [Gruszecka-Tieśluk 2013b: 388]. Strzelecka [2016: 25] podkreśla, że *w przypadku małych i średnich miast (...) sieci umożliwiają wykorzystywanie efektu skali, przez co poprawia się ich*

konkurencyjność, zwiększa ich rola w rozwoju lokalnym i regionalnym, a dzięki wiedzy, informacji i aktywom niematerialnym (np. wizerunek i sieć kontaktów) pokonywane są ich własne bariery rozwoju. Efekt skali wykorzystuje z powodzeniem m.in. sieć miast Cittàslow. Także dzisiaj, chociaż miejskie synapsy i sieci, które tworzą, są mniej widoczne niż same miasta, stanowią równie istotny element nowego globalnego krajobrazu” [Barber 2014: 141].

Wśród kryteriów warunkujących akcesję do sieci Cittàslow, są takie – jak np. redukcja zanieczyszczenia świetlnego publicznego, budowa infrastruktury rowerowej czy działania na rzecz przywracania i waloryzacji centrum życia miejskiego mające na celu zachowanie krajobrazu miejskiego – których spełnienie może przyczynić się do ochrony i kształtowania ładu przestrzennego – abstrahując od wieloznaczności semantycznej tej kluczowej dla planowania przestrzennego definicji, która nie odpowiada założeniom definicji legalnej (nie ma bowiem dającej się precyzyjnie określić normatywnej treści), jest nieostra (bazuje na wieloznacznych pojęciach: *przestrzeń* i *harmonia*), wielokryterialna (odwołuje się do różnych aspektów działalności człowieka), stwarza ogromne pole do interpretacji znaczenia pojęcia ładu przestrzennego, a także daje podstawę do utworzenia szerokiego spektrum wyboru instrumentów kształtowania tej przestrzeni tworzącej harmonijną całość [Zawadzka 2015: 228]. Ponadto charakter przeważającej liczby z wszystkich 72 kryteriów pozostaje w zgodzie z ideą zrównoważonego rozwoju – drugiego fundamentalnego pojęcia z zakresu zarządzania miastem. Wyniki badań przeprowadzonych w 2009 i 2010 r. przez Gruszecką-Tieśluk dowodzą, że burmistrzowie Biskupca, Bisztyńka, Lidzbarka Warmińskiego i Reszla jednoznacznie podkreślali, że *Cittàslow jest dla nich kierunkowskazem rozwoju, wskazówką, w którą stronę powinno rozwijać się miasto, aby wprowadzić w życie zasady zrównoważonego rozwoju* [Gruszecka-Tieśluk 2013b: 389].

Symptomatyczne jest, co potwierdzają wywiady przeprowadzone w Nowym Dworze Gdańskim oraz Meldorf i Penzlin, że zarówno burmistrzowie, jak i lokalni liderzy tych miast, widzą we wstąpieniu do sieci Cittàslow, szansę na zaistnienie tych miast w świadomości mieszkańców regionu, a przez to na pobudzenie rozwoju społeczno-gospodarczego i wzmożenie ruchu turystycznego [Zawadzka 2017: 91-92]. Istotną intencjonalną konsekwencją członkostwa w Cittàslow jest promocja miasta, której celem jest *pokazać, że w małym mieście dobrze się żyje (ze względu na bliskość natury, dobrej jakości produkty, silne wspólnoty lokalne), poza tym przyciągnąć turystów zainteresowanych odpoczynkiem w niedużym mieście, gdzie życie płynie wolniej, panuje przyjazna atmosfera* Gruszecka-Tieśluk [2013b: 389]. Tym co jest również

istotne w rozwoju małych miast, są nie tylko działania, których celem jest podniesienie atrakcyjności turystycznej, ale także poprawa jakości życia ich mieszkańców uniezależniona od turystów.

Poczobut [2010: 119] zauważa, że *najważniejszą cechą miasteczka Cittàsłow nie są zachowane wartości kulturowe, lecz kapitał ludzki. Niewymierne korzyści, jak: zrozumienie i zaakceptowanie idei Cittàsłow przez mieszkańców i lokalne samorządy, ich chęci do realizowania nowych pomysłów i zadań mogą przystosować miasteczko do nowej jakości życia. Przyjazna atmosfera, gościnność gospodarzy sprawi dobre wrażenia na turystach – jest najlepszą reklamą miasta i zachętą do pobytu przyjezdnych*. Kapitał ludzki to wyraźnie identyfikowalny i niewątpliwie istotny walor turystyczny miast Cittàsłow. Jednak jednym z istotniejszych atraktorów turystycznych – atmosferę gościnności i piękno kryjące się w potencjale niszczących zabytków architektoniczno-urbanistycznych docenią nieliczni koneserzy – jest zaplecze turystyczne (np. baza hotelowa i restauracyjna), które zarówno w większości polskich miast Cittàsłow, jak i w miastach skandynawskich i niemieckich objętych badaniem, nie jest wystarczające. Dobrze, gdy akcesja do sieci Cittàsłow wynika nie tylko z potencjalności ożywienia ruchu turystycznego, ale gdy proces certyfikacji jest instrumentem służącym mieszkańcom do uświadomienia mocnych stron swojego miasta (materialnych i społecznych). Wypełnianiu długiej listy kryteriów warunkujących akcesję do Cittàsłow towarzyszy refleksja nad bieżącą sytuacją miasta i kierunkami jego rozwoju [Kwiatek-Sołtys, Mainet 2015: 130]. Mazur-Belzyt [2014: 41] słusznie twierdzi, że oprócz dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego polskie miasta Cittàsłow *dysponują innymi ważnymi atutami endogenicznymi: powszechnie niedocenianą więzią i świadomością społeczną oraz umiejętnością współdziałania, wynikającą z głębokiego poczucia przynależności do zamieszkiwanego miejsca. (...) taka postawa daje im większą witalność i sprawność w realizowaniu zamierzeń niż można zaobserwować w dużych miastach. W małych miastach następuje sprzężenie zwrotne – identyfikacja społeczeństwa z wizją i strategią jego rozwoju przyczynia się do budowania jeszcze silniejszej tożsamości lokalnej, a to z kolei wpływa pozytywnie na rozwój kapitału społecznego dla rozwoju lokalnego*. Jacobs [2014: 249] twierdzi, że *miasta wszystkim mają coś do zaoferowania, pod warunkiem że wszyscy je współtworzą*. Pod tym względem, na tle badanych miast, szczególnie pozytywnie prezentuje się Meldorf – miasto położone w północno-zachodnich Niemczech i zamieszkałe przez niespełna 7300 mieszkańców. Meldorf przystąpiło do sieci Cittàsłow w 2015 r. – roku jubileuszowym obchodów 750-lecia miasta. Wyrazem zaangażowania mieszkańców w życie miasta było

zorganizowanie w roku jubileuszowym 131 wydarzeń kulturalno-sportowych, przy czym tylko kilkanaście z nich odbyło się pod patronatem Urzędu Miasta, a pozostałe były przejawem oddolnych inicjatyw. Także w ramach oddolnej inicjatywy oraz z prywatnych środków, został zaprojektowany i wydrukowany bezpłatny miniprzewodnik *Meldorf on foot* (Meldorf pieszo) – w trzech wersjach językowych: niemieckiej, angielskiej i duńskiej – dostępny w punkcie informacji turystycznej. Funkcjonowanie i wizerunek Meldorf to efekt synergicznej współpracy lokalnych władz – zdaniem burmistrz Meldorf miarą jakości życia jest nie tyle zrobienie czegoś dla innych, ale zrobienie czegoś razem z innymi – i mieszkańców równie mocno zaangażowanych w podnoszenie jakości życia i dbałość o estetyczną stronę miasta. W Meldorf poza charakterystycznym dla miast niemieckich ładem i porządkiem, bardzo dobrym stanem zachowania zabytkowych 400-letnich kamienic z bogato zdobionymi portalami wejściowymi, wypielęgnowanymi trawnikami i licznymi gatunkami róż rosnącymi w mieście od dziesięcioleci, uwagę zwracają efekty licznych pomysłów – będących oddolną inicjatywą finansowaną z prywatnych środków – wyrażających dbałość o miasto w najmniejszym detalu: np. tzw. ocieplacze – wzorzyste dzianiny w stonowanych odcieniach szarości, granatu, błękitu oraz fioletu – umieszczone na takich obiektach małej architektury, jak abisyńska na Starym Rynku czy stojak rowerowy. Na placu przed Ratuszem Miejskim, także w ramach oddolnej inicjatywy mieszkańców, stanął drewniany pomarańczowy ślimak (inspirowany logo Cittaslow) będący wyrazem aprobaty mieszkańców dla założeń ideologicznych ruchu Cittaslow i przynależności miasta do tego ruchu. Zrozumienie idei Cittaslow przez mieszkańców Meldorf jest pochodną dużego zaangażowania burmistrz miasta – pomysłodawcy akcesji do sieci Cittaslow i głównej koordynator procesu certyfikacji – w rozpowszechnianie i wyjaśnianie znaczenia tej idei. Zdaniem burmistrz Meldorf idea Cittaslow pomaga w sposób świadomy i klarowny zaprezentować się na zewnątrz. Dlatego też z jej inicjatywy, procesowi certyfikacji towarzyszyło medialne wydarzenie mające na celu ukazanie wyjątkowości Meldorf, w myśl zasady: osobliwość regionu zamiast globalnej standaryzacji, a jakość życia zamiast wielkomiejskiego pędu. Akcja medialna polegała na możliwości wysłania na adres redakcji lokalnego dziennika krótkiego dokończenia zdania: *Meldorf jest miastem, w którym warto żyć, ponieważ....* Wśród nadesłanych wypowiedzi znalazły się m.in. takie: *...czymś niezwykle miłym jest chodzenie po znanych sobie ulicach i spotykanie wielu sympatycznych ludzi, którzy angażują się dla dobra wspólnego (...); ... jest żywym przykładem procesu Cittaslow. To bodziec, którego potrzebujemy dla budowania nowej rzeczywistości (...); ...*

mogę uczestniczyć w życiu mojego miasta. Inicjatywa społeczna jest mile widziana i wręcz pożądana (...); ... tu jeszcze liczy się człowiek. Tutaj ludzie patrzą sobie w oczy, pozdrawiają się i interesują się losem swoich współmieszkańców. Ludzie trzymają się razem i wzajemnie pomagają. Ogromna liczba wykładów, spotkań autorskich, koncertów, spektakli teatralnych i różnych innych imprez świadczy o dużym zaangażowaniu i otwartości ludzi. Dlatego też dwa i pół roku temu przeprowadziłam się tu wraz z córką z Hamburga; ...czuć tu prawdziwe życie, a nie tylko sztuczny „Lifestyle”, bo tutejsi ludzie potrafią łączyć postępek z tradycją. Nie podążają na oślep za każdym trendem. To z kolei pozostawia przestrzeń dla codziennej serdeczności, z którą się tu tak często spotykam. W takim otoczeniu czuję się bezpiecznie jak w domu. Z tego też powodu przeprowadziłam się z metropolii jaką jest Hamburg do Cittaslow Meldorf. Ukazujące się przez miesiąc wypowiedzi mieszkańców były wyciekowaną i pierwszą czytaną wiadomością oraz powodem do dumy ich autorów.

Dotychczasowe doświadczenie z wyjazdów badawczych do dwunastu miast Cittaslow dowodzi, że Meldorf jest wzorcowym miastem Cittaslow. Nie tylko ze względu na walory urbanistyczno-architektoniczne miasta rozwijającego się z poszanowaniem lokalnych tradycji i historii, czy zaangażowanie mieszkańców w liczne działania na jego rzecz, ale także ze względu na sposób implementacji idei Cittaslow, którego wartością dodaną było uświadczenie posiadanego kapitału endogenicznego miasta zarówno w wymiarze materialnym, jak i silnych więzi społecznych. Warto podkreślić jest to, że celem prezentowanego opracowania było wskazanie potencjalnych następstw (głównie korzyści) akcesji do sieci Cittaslow, co nie jest tożsame z faktycznym korzystaniem z możliwości pogłębionej analizy posiadanego kapitału endogenicznego na początkowym etapie procesu certyfikacji. Co więcej, podejście zastosowane przez burmistrz Meldorf jest wyjątkiem. W przeważającej większości dotychczas przebadanych miast zauważalne są deficyty wiedzy wśród mieszkańców nie tylko w zakresie założeń ideologicznych ruchu Cittaslow, ale także w zakresie członkostwa ich miasta w sieci.

3. Potencjalne implikacje ekonomiczne akcesji do sieci Cittaslow

Rok 2015 okazał się być przełomowym w historii polskiego ruchu Cittaslow. 18 marca 2015 r. powstało Stowarzyszenie „Polskie Miasta Cittaslow” zrzeszające miasta ruchu Cittaslow z woj. warmińsko-mazurskiego, tzn. 20 miast ze wszystkich 26 należących do sieci Cittaslow. Marszałek województwa

przeznaczył łącznie 51,1 mln euro z *Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Warmińsko-Mazurskiego na lata 2014-2020*, na kompleksową rewitalizację miast należących do tego stowarzyszenia w ramach *Ponadlokalnego Programu Rewitalizacji sieci miast Cittàslow*. To bezprecedensowy światowy sukces polskich miast w Międzynawowej Sieci Cittàslow. 30 grudnia 2016 r. marszałek woj. warmińsko-mazurskiego podpisał pre-umowy na realizację 23 projektów w 7 miastach sieci Cittàslow – takich jak: Bisztynek (2 projekty), Lidzbark Warmiński (4), Lubawa (2), Nowe Miasto Lubawskie (5), Pasym (5), Reszel (2) i Ryn (3) – o łącznej wartości 20,3 mln euro. W ramach podpisanych umów w Bisztyнку zabytkowy obiekt Bramy Lidzbarskiej zostanie przystosowany do nowej funkcji społecznej – Młodzieżowego Klubu Integracji Społecznej wraz z nadaniem walorów funkcjonalnych i estetycznych przyległej do niego przestrzeni publicznej, a budynek Przedszkola Samorządowego zostanie przystosowany na potrzeby Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej i świadczonych tam usług społecznych. W Lidzbarku Warmińskim kontynuowane będą prace w historycznym centrum miasta polegające na zabezpieczeniu murów obronnych i zagospodarowaniu suchej fosy. Ponadto zostanie utworzony Ośrodek Aktywizacji Zawodowej, a przy ul. Kalinowskiego zostanie wybudowana infrastruktura rekreacyjna. W Lubawie będą prowadzone prace archeologiczno-konserwatorskie na terenie ruin Zamku Biskupów Chełmińskich mające na celu ochronę, zachowanie i zabezpieczenie tego zabytkowego obiektu i przystosowanie go do prowadzenia działalności kulturalnej – Muzeum Ziemi Lubawskiej. W ramach projektu *Centrum Aktywności Społecznej w Lubawie* skierowanego do osób bezrobotnych i zagrożonych wykluczeniem społecznym, będą realizowane działania aktywizacyjne i integrujące, które umożliwią tym osobom zmianę sposobu dotychczasowego sposobu życia oraz pozwolą zniwelować czynniki zniechęcające osoby zagrożone wykluczeniem społecznym do podejmowania zatrudnienia. W Nowym Mieście Lubawskim przeprowadzone zostaną działania na terenie Parku Miejskiego oraz Ogrodu Róż mające na celu przeznaczenie tych terenów na potrzeby rekreacji i wypoczynku. Przeprowadzona zostanie modernizacja Rynku Miejskiego służąca przywróceniu historycznego wyglądu średniowiecznego założenia urbanistycznego. Ponadto przeprowadzony zostanie kompleksowy remont i przebudowa dwóch kluczowych budynków: Miejskiego Centrum Kultury (w celu dostosowania go do nowoczesnej działalności kulturalnej – m.in. siedziby Manufaktury Zawodów Dawnych), a także dawnego kościoła ewangelickiego (w celu dostosowania go do nowoczesnej działalności kulturalnej – Centrum Informacji Turystycznej i Kultury).

W Pasymiu w ramach działań rewitalizacyjnych zostanie przebudowany rynek staromiejski i zostanie utworzona strefa integracji i aktywizacji społecznej. Utworzone będzie: Centrum Aktywizacji Społecznej, Klub Integracji Społecznej i Centrum Wspierania Rodziny, w których będą prowadzone działania m.in. o charakterze doradczym. W Reszlu zostaną przywrócone wartości przyrodniczo-architektoniczno-użytkowe Parku Miejskiego oraz zostanie przeprowadzona modernizacja budynku Miejskiego Ośrodka Kultury obejmująca m.in. przystosowanie go do potrzeb osób niepełnosprawnych. W Rynie zostanie zagospodarowana przestrzeń w obszarze nadbrzeża jeziora Ryńskiego przez stworzenie placów jako miejsc spotkań i wypoczynku z jednoczesnym dostępem do obiektów użyteczności publicznej. Zabytkowa wieża ciśnień zostanie zmodernizowana i wyposażona w taras widokowy. Przeprowadzona zostanie także modernizacja i adaptacja pomieszczeń byłego przedszkola na cele działalności kulturalnej, edukacyjnej, turystycznej i innej pod nazwą Regionalny Park Edukacji, Kultury i Turystyki.

Realizacja ww. projektów może przyczynić się nie tylko do poprawy jakości życia mieszkańców, ale także do zwiększenia atrakcyjności turystycznej miast, zwiększania ruchu turystycznego, a przez to do większych przychodów do budżetu miasta, instytucji i gospodarstw indywidualnych. Honoré [2011: 102] dokumentując rozwój jednego z czterech pierwszych miast Cittàsłow – włoskiego Bra – zauważa, że: *Citta Slow jest po części ofiarą własnego sukcesu: obietnica Powolnego życia wabi turystów i innych przyjezdnych, a wraz z nimi przybywają pośpiech, hałas i zgiełk.* W długofalowej perspektywie rozwoju opisany *casus* jest możliwy do zaistnienia także w polskich miastach Cittàsłow, ale biorąc pod uwagę dzisiejsze uwarunkowania społeczno-gospodarcze tych miast i bieżące tempo ich turystycznego rozwoju, obawy co do realizacji włoskiego scenariusza – w zdecydowanej większości polskich miast Cittàsłow – wydają się być mało realne.

Zakończenie

Do najistotniejszych potencjalnych społecznych implikacji akcesji do sieci Cittàsłow należą: 1) korzyści z przynależności do sieci; 2) wyznaczenie kierunków zrównoważonego rozwoju miasta na podstawie listy obligatoryjnych kryteriów warunkujących członkostwo w sieci; 3) promocja miasta oraz 4) budowanie wśród mieszkańców świadomości posiadanych zasobów i mocnych stron miasta, a do ekonomicznych: 5) dofinansowanie z funduszy unijnych oraz 6) większe przychody z turystyki. Członkostwo w sieci Cit-

tàsłow może służyć promowaniu miasta przez np. implementację doświadczenia innych miast członkowskich w tym zakresie, poprawę funkcjonowania i estetyki miasta na skutek działań rewitalizacyjnych i modernizacyjnych z wykorzystaniem dofinansowania z funduszy unijnych i środków uzyskanych z turystyki oraz akcentowanie mocnych stron miasta. Potencjalnym efektem działań promocyjnych miasta jest także pobudzenie jego rozwoju społeczno-gospodarczego i wzmoczenie ruchu turystycznego generującego przychody. Pozytywne doświadczenie polskich miast Cittàsłow z woj. warmińsko-mazurskiego zrzeszonych w Stowarzyszeniu „Polskie Miasta Cittàsłow” jest dowodem na możliwość pozyskiwania znacznych środków w ramach *Ponadlokalnego Programu Rewitalizacji sieci miast Cittàsłow*, których efektem może być podniesie jakości życia mieszkańców i zwiększenie atrakcyjności turystycznej tych miast. Natomiast proces certyfikacji można traktować jako instrument identyfikacji istniejącego materialnego i społecznego kapitału endogenicznego miasta.

Podziękowania

Dziękuję Anke Cornelius-Heide – burmistrz Meldorf – za inspirującą rozmowę oraz przekazane materiały i dokumenty. Dziękuję także mieszkańcom Meldorf, z którymi miałam przyjemność wymienić kilka zdań lub życzliwych spojrzeń, będących wyrazem dumy z ich małego miasteczka – modelowego Cittàsłow. Dziękuję również dr hab. prof. UG Mariuszowi Kistowskiemu za przeznaczenie środków Katedry Geografii Fizycznej i Kształtowania Środowiska na sfinansowanie wyjazdu studialnego do Meldorf.

Literatura

- Adamczewska-Wejchert H., Wejchert K., 1986, *Małe miasta*. Wyd. Arkady, Warszawa.
- Barber R. B., 2014, *Gdyby burmistrzowie rządzili światem. Dysfunkcyjne kraje, rozwijające miasta*. Wyd. Literackie Muza SA, Warszawa.
- Bauman Z., 2006, *Płynna nowoczesność*. Wyd. Literackie, Kraków.
- Bauman Z., 2009, *Sztuka życia*. Wyd. Literackie, Kraków.
- Bauman Z., 2010, *Między chwilą a pięknem. O sztuce w rozpedzonym świecie*. Wyd. Oficyna, Łódź.
- Bauman Z., 2011, *44 listy ze świata płynnej nowoczesności*. Wyd. Literackie, Warszawa

- Gehl J., 2009, *Życie między budynkami. Użytkowanie przestrzeni publicznych*. Wyd. RAM, Kraków.
- Gehl J., 2014, *Miasta dla ludzi*. Wyd. RAM, Kraków.
- Gruszecka-Tieśluk A., 2013a, *Lokalny wymiar ruchu Slow w Polsce na przykładzie Slow Food oraz Cittàslow*. Praca magisterska niepub.
- Gruszecka-Tieśluk A., 2013b, *Sieć Cittàslow – strategią rozwoju małych miast w Polsce?*, [w:] *Nowoczesne instrumenty polityki rozwoju lokalnego – zastosowanie i efekty w małych miastach*, K. Heffner, M. Twardzik (red.). *Studia Ekonomiczne*, 144/13, Katowice: 383-393.
- Grzelak-Kostulska E., Hołowiecka B., 2010, *Polska krajowa sieć Cittàslow szansą dla małych miast?*, [w:] *Transformacja funkcji miejskich w ośrodkach lokalnych*, K. Heffner, A. Polko (red.). *Prace Naukowe AE im. Karola Adamieckiego*, Wyd. AE, Katowice: 65-74.
- Grzelak-Kostulska E., Hołowiecka B., 2011, *Kreowanie wizerunku miasta a rozwój funkcji turystycznej na przykładzie wybranych miast Polskiej Sieci Cittàslow*, [w:] *Gospodarka turystyczna w regionie. Przedsiębiorstwo. Samorząd. Współpraca*, A. Rapacz (red.). *Prace Naukowe UE we Wrocławiu*, nr 157, Wrocław: 652-666.
- Grzelak-Kostulska E., Hołowiecka B., Kwiatkowski G., 2011, *Cittàslow International Network: An Example of a Globalization Idea?*, [w:] *The Scale of Globalization Think Globally, Act Locally*, P. Mácha, T. Drobnik (red.). *Change Individually in the 21 st Century*. University of Ostrava, Ostrava: 186-192.
- Hatipoglu B., 2015, *“Cittàslow”: Quality of Life and Visitor Experiences*. *Tourism Planning & Development*, 12(1): 20-36.
- Honoré C., 2011, *Pochwała powolności. Jak zwolnić tempo i cieszyć się życiem*. Drzewo Babel, Warszawa.
- Honoré C., 2014, *Bez pośpiechu. Jak mądrze rozwiązywać problemy i nie zwariować w szybkim świecie*. Drzewo Babel, Warszawa.
- Hutnikiewicz I. M., 2009, *Polska Krajowa Sieć Miast „Cittàslow”*, [w:] *Specyfika odnowy małych i średnich miast w Polsce*, J. Poczobut (red.). *Stowarzyszenie Forum Rewitalizacji*, Kraków.
- Jacobs J., 2014, *Śmierć i życie wielkich miast Ameryki*. Centrum Architektury, Warszawa.
- Kaczmarek U., Konecka-Szydłowska B., 2013, *Prospectives for Development of Small Towns in Wielkopolska Voivodeship*, [w:] *Kleinstädte in Mittel- und Osteuropa: Perspektiven und Strategien lokaler Entwicklung*, J. Burdack, A. Kriszan (red.). *Leibniz-Institut für Länderkunde*, Leipzig.

- Kalisiak A., 2016, *Analiza możliwości włączenia Rawy Mazowieckiej do sieci Cittàslow w kontekście doświadczeń miasta Lidzbarka Warmińskiego*. Praca magisterska niepub.
- Knox P. L., 2005, *Creating Ordinary Places: Slow Cities in a Fast World*. Journal of Urban Design, 10(1): 1–11.
- Knox P. L., Mayer H., 2013, *Small Town Sustainability. Economic, Social, and Environmental Innovation*. Brikhäuser, Basel.
- Kopeć A., 2012, *Cittàslow – Alternative Idea of Urban Development of Small Cities*, [w:] *Urban Energy*, I. M. Burda, A. Kopeć, G. Rembarz (red.). Politechnika Gdańska, Wyd. Architektury, Referat Rewitalizacji Wyd. Urbanistyki, Architektury i Ochrony Zabytków Urzędu Miejskiego w Gdańsku, Gdańsk: 52-56.
- Kubisz M., 2014, *Resistance in the Deceleration Lane. Velocentrism, Slow Culture and Everyday Practice*. Peter Lang Edition, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien.
- Kulupa R., 2010, *Możliwości funkcjonowania miasta Murowana Goślina w Międzynarodowym Stowarzyszeniu Miast Cittàslow*. Praca magisterska niepub.
- Kwiatkiewicz A., Mainet H., 2015, *Cittàslow, a Qualitative Approach to Small Towns' Local Development. Miasto w badaniach geografów*. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Kraków: 123–135.
- Maćkiewicz B., Konecka-Szydłowska B., 2017, *Green Tourism: Attractions and Initiatives of Polish Cittàslow Cities*, [w:] *Tourism in the City Towards an Integrative Agenda on Urban Tourism*, N. Bellini, C. Pasquinelli (red.). Springer International Publishing, Switzerland: 297-310.
- Manifest Slow Food*, 1989, Slow Food, Paryż.
- Mayer H., Knox P. L., 2006, *Slow Cities: Sustainable Places in a Fast World*. Journal of Urban Affairs, 28 (4): 321-334.
- Mazur-Belzyt K., 2014, *Współczesne podstawy rozwoju małych miast na przykładzie sieci miast Cittàslow*. Problemy Rozwoju Miast, Kwartalnik Naukowy Instytutu Rozwoju Miast, Rok XI, z. III/2014: 39-45.
- Międzynarodowy statut miast „Cittàslow”*, 2014, Cittàslow.
- Montgomery Ch., 2015, *Miasto szczęśliwe. Jak zmienić nasze życie, zmieniając nasze miasto*. Wysoki Zamek, Kraków.
- Nowa Karta Ateńska 2003. Wizja miast XXI wieku*, 2003, Europejska Rada Urbanistów, Lizbona.
- Park E., Kim S., 2015, *The Potential of Cittàslow for Sustainable Tourism Development: Enhancing Local Community's Empowerment*. Tourism Planning & Development.

- Pękała T., 2013, *Estetyczne konteksty doświadczanie przeszłości*. Wyd. UMCS, Lublin.
- Pękała T., 2013a, *Życ powoli: inna strona nowoczesności*, [w:] *Estetyczne konteksty doświadczanie przeszłości*, T. Pękała. Wyd. UMCS, Lublin: 183-220.
- Pink S., 2007, *Sensing Cittàslow: Slow Living and the Constitution of the Sensory City*. "The Senses and Society" 2(1): 59-77.
- Pink S., 2008, *Sense and Sustainability: The Case of the Slow City Movement*. "Local Environment" 13(2): 95-106.
- Pink S., 2009, *Urban Social Movements and Small Places*. "City" 13(4): 451-465.
- Pink S., 2011, *Amateur Documents? Amateur Photographic Practice, Collective Representation and the Constitution of Place in UK Slow Cities*. "Visual Studies" 26(2): 92-101.
- Pink S., Servon L. J., 2013, *Growth of the Slow City Movement*. "Environment and Planning" 45(2): 451-466.
- Pink S., Lewis T., 2014, *Making Resilience: Everyday Affect and Global Affiliation in Australian Slow Cities*. "Cultural Geographies" 21(4): 695-710.
- Poczobut J., 2010, *Działania rewitalizacyjne w miasteczkach Polskiej Krajowej Sieci Miast Cittàslow*. Zarządzenie Publiczne, 1-2(9-10), Zeszyty Naukowe Instytutu Spraw Publicznych UJ, Kraków, s. 105-119.
- Popkiewicz M., 2013, *Świat na rozdrożu*. Wyd. Sonia Draga Sp. z o.o., Katowice.
- Rutkowska P., 2012, *Spędzanie czasu wolnego przez mieszkańców Lidzbarka Warmińskiego w kontekście idei Cittàslow*. Praca magisterska niepub.
- Strzelecka E., 2016, *Małe miasta a nowoczesne modele rozwoju miast*, [w:] *Alternatywne modele rozwoju miast. Sieć miast Cittàslow*, E. Strzelecka (red.). Wyd. Politechniki Łódzkiej, Łódź: 9-36.
- Wejchert K., 1947, *Miasteczko polskie jako zagadnienie urbanistyczne*. Trzaska Evert i Michalski, Warszawa.
- Wejchert K., 1984, *Elementy kompozycji urbanistycznej*. Wyd. Arkady, Warszawa.
- Woźniczko-Czeczott J., 2007, *Walka o powolność*. „Przekrój” 46 (3256): 38-39.
- Zawadzka A. K., 2015, *Zasady i uwarunkowania kształtowania ład przestrzennego na przykładzie wybranych gmin obszaru funkcjonalnego aglomeracji Trójmiasta*. Praca doktorska niepub.
- Zawadzka A. K., 2017, *Identyfikacja inicjatyw służących budowaniu tożsamości lokalnej w wybranych miastach sieci Cittàslow*, [w:] *Alternatywne modele rozwoju miast. Sieć miast Cittàslow*, E. Strzelecka (red.). Wyd. II rozszerzone, Wyd. Politechniki Łódzkiej, Łódź: 82-96.